

I kameleonens tidsalder

- om identitetsdannelse og kulturel oppløsning

af Dr. theol Paul Otto Brunstad

Bergen 30. 09.1998

Vi lever i en kulturell oppbruddstid der gamle og stabile strukturer og tradisjoner går i oppløsning uten at nye umiddelbart vokser frem. Tiden ligner på det som til tider skjer i jordskorpen når store landområder tørner sammen eller glir fra hver andre. I slike overgangssoner skapes det rystninger og uro. Det gamle går i oppløsning og noe nytt vokser frem.

Det er slike store, tusenårgamle kulturelle og åndelige strukturer og sammenhenger som i vår tid løses opp og bryter sammen. Det som en gang var et kristent kontinent er på drift og støter i disse dager sammen med andre kontinenter, andre krefter, andre sammenhenger som på sikt vil prege og forme en ny verden, et nytt årtusen.

Slike overgangsfaser har noe av krisens karakter over seg. Kriser, brudd og overganger er likevel ikke entydig negative perioder i en kulturs liv. De er på en grunnleggende tvetydige. De gir åpning for vokster, nyskapninger og konstruktive muligheter, men er samtidig en tid for frustrasjon og utrygghet. Dette gjelder ikke bare barna og de unge. Den ustabile situasjonen skaper også uro i de voksnes rekker. Hvordan skal en i en slik tid løse de pedagogiske utfordringene? Hva krever denne tiden av nytenkning og innsikt når det gjelder identitetsdannelse og oppdragelse?

Dette foredraget ønsker å forfølge denne problematikken og retter derfor søkelyset på den kulturelle og individuelle situasjonen vi lever i på tampen av det 20. århundret. Dette ut fra en forståelse av identitetsdannelse er en prosess der individet og omgivelsene påvirker hverandre gjensidig. Dette er en prosess der verdier, normer, holdninger og ferdigheter som særpreger det kulturelle og sosiale livet former og påvirker den enkeltes identitet og personlighet. Identiteten formes både av ytre påvirkning og gjennom individets reaksjoner på og bearbeiding av denne påvirkningen (Rørhus 1993: 26). En forståelse av identitetsdannelse i vår tid fordrer derfor at vi arbeider med relasjonene mellom mennesket, samfunnet og kulturen i et bredere perspektiv.

Identitetsdannelse i en postmoderne kultursituasjon

Det som vi ofte kaller for det "moderne prosjektet" og som gjerne føres tilbake til opplysningstidens idéer og visjoner, ser ut til å gå inn i en ny fase, en slags postmoderne eller seinmoderne fase preget av oppløsning og nyorientering (Giddens 1991; Welsch 1993). Debatten omkring denne utviklingen har interesse og betydning langt innover i den pedagogiske verden. Det er derfor viktig å trekke frem enkelte sider ved debatten, særlig tematisere sentrale spenninger mellom individ og samfunn, mellom de voksnes intenderte oppdragelse, slik den er utformet av kirken og skolen, og den øvrige kulturs mer tilslørte, men likevel høyst nærværende, påvirkning.

En sentral teori omkring den seinmoderne utviklingen fokuserer på sentralperspektivets oppløsning i kulturen. Med dette menes at der ikke lenger er noe samlende punkt, noen felles horisont eller overgripende fortelling som forener eller knytter tilværelsen sammen. Den moderne kulturutviklingen har ført til en sprengning eller en fragmentering av livsvirkeligheten og dermed de tradisjonelle rammebetingelsene for livstolkning. Tyskeren Wolfgang Welsch knytter den kulturelle situasjonen opp mot følgende problemområder (Welsch 1993:XVII):

- de store fortellingenes sammenbrudd (kristendommen fungerer ikke lenger som en felles orienteringspunkt for livet)
- identitetsproblemer
- pluralisme: et mangfold av meninger side om side
- ingen overgripende ideologi, religion eller livssyn kan sammenfatte tilværelsen på en overbevisende måte
- en hver er dømt til å velge sitt eget liv, sitt eget ståsted, sin egen identitet

Det finnes ifølge Welsch ikke lenger én, men flere fortolkningshorisonter. Gamle sammenhenger og strukturer glemmes, nytolkes eller erstattes av andre i et høyt tempo. Ulike fortolkningsrammer eller livssynstradisjoner som hver på sin måte gir mening og sammenheng, eksisterer side om side. Det samme gjør ulike livsstiler og motstridende handlingsstrategier (Welsch 1993:5). Den aktuelle kultursituasjonen er på en grunnleggende måte preget av pluralisme. Som vi ser av Welschs punkter, henger også fortelling og identitet nøye sammen. Dette ser vi i måten han kobler de store fortellingenes sammenbrudd og syntetiseringens umulighet opp mot subjektets oppløsning. Mening er knyttet til den aktuelle sammenhengen individet til enhver tid befinner seg i.

I vår tid finnes ikke lenger en normativ fortolkning som kan gjøre krav på å representere en overgripende sannhet. Det finnes tilsynelatende et utall av sannheter som er sanne i og for seg. Den tid da vi hadde en enhetskultur er definitivt forbi. Det skjer dermed en desentrering av mening, et tap av et kulturelt midtpunkt eller orienteringspunkt. Verken ideologi eller religion er lenger i stand til å legitimere og fastholde overgripende meningssammenhenger (Lyotard 1986:37).

Fragmentering og tradisjonsløshet gjør at barn og unges liv ikke lenger er normert eller betinget av en overordnet størrelse. Tradisjonenes sammenbrudd fører på den måten til at de institusjonene som de ulike livssynstradisjonene var knyttet til, mister sin autoritet og innflytelse. I denne sammenheng skjer det en frigjøring i forholdet mellom de unges livsverden og skolens, foreldregenerasjonens og kirkens verdier, holdninger og preferanser. Kirken på sin side får på den måten status på linje med en sekt når det gjelder religiøs dannelses og oppdragelse (Nipkow 1990:17). Det enkelte individ er frigjort i forhold til en overordnet religiøs instans og bestemmer ut fra egne ønsker hva som skal holdes for sant. Tro, normer og verdier knyttes i radikal forstand opp mot subjektets egne, der en velger mellom det utall av muligheter som livssynsmarkedet tilbyr.

Det skjer dermed en tiltagende fristilling i forhold til tidligere generasjoner og tradisjoner. Dette tematiserer et grunnleggende problem for 90-tallets unge. Problemene er knyttet til det at en hele tiden må velge uten å ha faste referanserammer for valget som gjøres. Tradisjonene står ikke lenger over individene, men individene over tradisjonene. De unge er utlevert til å tolke og tyde sin egen livsvirkelighet uavhengig av og uten hjelp fra tidligere generasjoner (Giddens 1991:82). De gamle veiskiltene står blanke uten evne til å si noe om retningen en bør følge. De valg en gjør, må en gjøre ut fra egne erfaringer og overbevisning og med den risikoen det er at en hele tiden kan ta feil.

Skilt fra lokale og kulturelle tradisjoner utfordres unge mennesker å ta egne beslutninger bygget på selvstendig refleksjon. Valgene er flere og mulighetene større, og de skjer i større grad i lys av egen innsikt enn i lys av innsikt fra andres erfaringer. Valgmulighetene øker, men støttepunktene i valgsituasjonen avtar. I et tradisjonsbundet samfunn var det også valg, men disse valgene var langt mer klare og avgrensede i forhold til den kompleksiteten de unge i dag står overfor. Den enkelte står derfor mer alene når det gjelder å planlegge og utforme sitt eget liv. Samfunnet gir liten hjelp til å sortere og vurdere de mulighetene som finnes. Befring kaller ungdomsalderen for en *skjebneskapende valgperiode* (Befring 1975:12). De valg den unge gjør, får konsekvenser for fremtidig status og stilling, enten valgene nå er gode eller dårlige. I en kultursituasjon der

menneskene ikke har noe annet valg enn å velge (Giddens 1991:81), øker naturlig nok trykket på den enkelte.

Fristilling fra tradisjonen og dens dannende og formende kraft betyr likevel ikke at valgene de unge gjør skjer i et tomrom. For i tradisjonenes fratreden følger mediens inntreden. Mediene fyller, erstatter eller overtar langt på vei den rolle og det rom tradisjonene tidligere hadde. Mediene har en valgstyrende og formende kraft. Dette viser at den kulturelle fristillingen ikke nødvendigvis fører til større frihet. Det kan like gjerne være snakk om en ny form for bundenhet som da er mer tilslørt og uoversiktlig og dermed vanskeligere å forholde seg til. De nye båndene er mer subtile. Det samme er de mange sosialiseringensagentene som også er nærværende på en mer skjult måte i systemet.

Barn og unge er fanget av andre tråder, lengre tråder, tråder som strekker seg mot en større verden. Med sin lokale forankring er de en del av et større nettverk, et globalt nettverk av usynlige, elektroniske tråder og impulser. Det lokale og globale løper sammen og møtes på en avgjørende måte i den enkeltes liv. Syntesen av det lokale og globale og som vi med et nyord kan kalle det *glokale*, utgjør dermed en omfattende referanseramme for hvordan dagens unge formes, dannes og påvirkes. Identitet, tro og livssyn skapes ikke i et vakuum, men i et samspill mellom individ, kultur og samfunn. Livstolkning og dannelse skjer i interaksjon mellom egne erfaringer og mer overordnede strukturer og sammenhenger.

Identitet og generasjonsveksling

Dette leder over til et problemfelt som sosialantropologen Margaret Mead har pekt på (Mead 1971). Mead er opptatt av hva som skjer med overføring av verdier, kunnskap og erfaring mellom generasjoner i ulike typer samfunn. Hun skiller mellom tre ulike kulturer som hver på sin måte gjenspeiler ulike relasjoner mellom generasjonene.

Den første kaller hun det *postfigurative* samfunn. Dette er et samfunn der barna lærer av de eldre. Stabiliteten fra generasjon til generasjon gjør at den nødvendige kunnskapen for mestring av fremtiden finnes i fortiden. De nye generasjonenes oppgave er å etterligne de foregående. De voksnes fortid er fremtiden for hver ny generasjon (Mead 1971:26). Verdier, holdninger, språk og forestillinger ligger der forut for hvert enkelt individ. En stiger inn i et på forhånd nedarvet og fasttømret univers.

Kofigurative samfunn betegner sammenhenger der barn og voksne lærer av sine jevngamle (Mead 1971:60). Samfunnsutviklingen gjør at barn og foreldre har ulike yrker og oppgaver. En må derfor lære av hverandre, av sine samtidige. Selv om de eldre rolle er svekket, vil det i det kofigurative samfunnet være de eldre som setter grensene for utviklingen. De gamle er fortsatt eldst og har den avgjørende autoriteten. De har tross alt levd lengst og har fortsatt gyldig kunnskap om grunnleggende sider ved tilværelsen.

Dette endrer seg dramatisk i det Mead kaller det *prefigurative* samfunn (Mead 1971:96). Karakteristisk for dette samfunnet er at utviklingen akselererer i et stort tempo innenfor samme generasjonen. Her blir det å kunne foregripe teknikker, ferdigheter og strategier for å kunne løse stadig nye utfordringer. Siden de unge er mest tilpasningsdyktige er det disse som vil være samfunnets innovatører og læremestere. De voksne og de eldre vil måtte gå i lære hos sine egne barn. Selv er de borgere av gårdsdagens verden.

Meads påstand er at vi er på vei bort fra et postfigurativt til et prefigurativt samfunn. Dette innebærer at de eldre erfaringer og kunnskaper langt på vei blir betydningsløse for den kommende generasjonen. Den teknologiske utviklingen går så fort at tidligere generasjoners kunnen ikke lenger

synes å ha noen reell verdi. Fasthet erstattes av flyktighet, enhet av mangfold og sammenheng av oppløsning. Dette skaper frihet og nye muligheter, men samtidig skapes det nye og til dels skremmende utfordringer.

Meads analyse må sies å kunne ha relevans i denne sammenheng. De unge som lever i et prefigurativt samfunn er langt på vei avskåret fra å kunne gjøre seg bruk av tradisjonell kunnskap og innsikt. De unge blir innovatørene og pionerene inn i en fremtid som de ikke er sikre på hva vil bringe. De er fanget i en nåtid der verken fortid eller fremtid, verken deres foreldre eller deres kommende barn har noe å bidra med. Fortiden bærer ikke i seg en kunnskap om fremtiden, og fremtiden selv synes å være preget av mange uavklarte spørsmål.

Identitet knyttet til moter og livsstil

Et viktig aspekt ved denne kulturelle situasjonen, i dette prefigurative samfunnet som Mead vil kalle det, er den betydning *moter og livsstil* har i de unges dannelsesprosess. Livsstil er i denne sammenheng ikke ensidig forstått som en del av den overfladiske konsumkulturen. Livsstil blir her forsøkt forstått i relasjon til identitet og livstolkning. Giddens (1991:81) definerer livsstil på følgende måte:

"A lifestyle can be defined as a more or less integrated set of practices which an individual embraces , not only because such practices fulfil utilitarian needs, but because they give material form to particular narrative of self-identity."

Giddens knytter livsstilsbegrepet opp mot bestrebelsene på å finne og danne sin egen identitet. Etter mytenes, ritenes og de store fortellingenes sammenbrudd, forflyttes det identitetsskapende arbeidet mer og mer til *overflaten*, til tegnenes og symbolenes verden, til livsstil og mote. "The more post-traditional the setting in which an individual moves, the more lifestyle concerns the very core of self-identity, its making and re-making (Giddens 1991:81). Valg av livsstil gir identiteten en uttrykksform. Det skjer en utvendiggjøring av identiteten. Måten en kler seg på, hvem en omgås, hvor en møtes, hva en gjør, musikken en lytter til, filmene en ser, maten en spiser, bidrar på hver sin måte til å tilkjennegi hvem en vil være. I en slik verden, der selvforståelsen er knyttet opp mot ytre markeringer, blir konsum viktig. Livsstil er noe en adopterer eller kjøper, mer enn noe som blir rakt en fra forrige generasjon. Konsum blir en vedvarende og nødvendig del av arbeidet med å forme seg selv og sin egen identitet. Identitet er i denne forbindelse ikke en i seg selv hvilende størrelse, men noe som hele tiden er gjenstand for omforming og forandring.

De ytre faktorene og symbolene får i denne prosessen stor betydning. Det å presentere og regissere sitt eget liv blir tidens livskunst. Hvordan denne livskunst arter seg, vil være avhengig av gruppepress, rollemodeller, identifikasjonsfigurer og ikke minst sosio-økonomiske faktorer.

Det å adoptere en bestemt livsstil på denne måten, vil da kunne bidra til å strukturere livet og samtidig gi beskyttelse mot en fragmentert og uoversiktlig omverden. Livsstiler kan således få noe av mytenes, ritenes og de store fortellingenes funksjon i et postmoderne eller posttradisjonelt samfunn.

Identitet i kameleonens tidsalder

Skal en summere opp så langt synes identitetsdannelse ikke lenger å være knyttet til de lange linjene i historien. Tiden preges av historie- og tradisjonsløshet og dermed også av manglende dybde.

Overflaten, representert ved mote- og underholdningsindustrien, blir det stedet der mye av identitet og dannelse skjer.

Det er kanskje derfor nødvendig å se det forhold i øynene at den oppvoksende slekt verken er særlig meningssøkende, kunnskapshungrige eller opptatt av vår kulturarv i tradisjonell forstand. De har et avslappet og uanstrengt forhold til om det finnes absolutte sannheter eller en grunnleggende mening i livet. Så lenge de har det gøy, er rimelig trygge, kan oppleve spennende ting og har penger til å kjøpe det de vil, så opplever de fleste at de har det bra.

Skulle kjedsomhet og tristhet komme snikende, finnes det alltid noe som kan fordrive disse tunge tankene. En har TV, data, hasj, alkohol, sport, musikk og andre adspredelsesformer som i stor grad kan døyve det meste. Gjennomgående synes dagens unge å være trygghetssøkende og opplevelshungrige. De lever i stor grad i biologiens og sansenes verden og er lite opptatt av forpliktende politiske, kulturelle eller religiøse systemer, tradisjoner eller institusjoner. Til dette hører en ironisk innstilling som gjør det mulig å distansere og frigjøre seg fra de fleste autoriteter og sammenhenger.

Denne kritiske og ironiske innstillingen til verden rundt seg gjør at mange unge uproblematisk kan leve i sammenhenger med høyst ulike normer og verdier. Tanken om at en hver av oss er bærer av en helstøpt identitet som binder en til et bestemt verdisystem, synes å være i oppløsning. Unge i dag er i stor grad preget av en multi-identitet, en slags kameleonsk væremåte som gjør dem i stand til å bevege seg uanstrengt inn og ut av de forskjelligste roller og sammenhenger.

Den ene dagen kan en være med i et heftig raveparty der en tar en blås hasj, for neste dag å gå på øvelse i kirkecoret der de gjerne avslutter med et copleorium (kveldsbønn), for på den tredje dagen å delta på helgesamling med en new age gruppe. For «de gamle» av oss høres dette helt meningsløst ut, men for svært mange unge er dette uproblematisk skiftninger. Så lenge en har det fint, møter gode venner og samtidig kan gjøre spennende opplevelser, så er alt i orden. «So what», sier de med et overbærende smil og et skuldertrekk, når den gamle generasjonen stiller sine kritiske og problematiserende spørsmål.

Hvor er identitetsforvirringen, hvor er sammenbruddet, hvor er det eksistensielle ropet etter mening og sammenheng i tilværelsen?, spør pedagogene, læreplanforfatterne og teologene. Vi får ikke kartet til å stemme med terrenget, sier de, det var da ikke slik i vår tid. De har rett, terrenget har forandret seg. Vi lever i kameleonens tidsalder, og den skiller seg ganske radikalt fra den situasjonen som tidligere har preget vår kultur.

Men hva skal vi gjøre dersom de unge ikke er meningssøkende, ikke særlig opptatt av vår gamle kulturarv og av eksistensielle spørsmål, ikke vil forplikte seg på moralske eller religiøse verdier, men i hovedsak fremstår som milde ironikere med en grenseløs toleranse og stadig på jakt etter trygghet og nye opplevelser?

Den pedagogiske situasjonen i kameleonens tidsalder der substans, dybde og enhet ser ut til å ha utspilt sin rolle, er uhyre krevende og problematisk. Det nytter ikke å forankre læreplanene i et ønskebilde av den perfekte elev. En sann pedagogisk strategi må ta hensyn til den virkeligheten elevene befinner seg i og ikke i den han eller hun burde ha befunnet seg i. Vi kan heller ikke bygge opp en skole der næringslivets interesser og behov for kunnskapsrik arbeidskraft er det primære. Det primære må være de ulike elevenes behov, deres livssituasjon og de nye og for mange av oss ukjente og krevende utfordringer som de som voksne mennesker må takle.

Oppdragelse og undervisning må erkjenne at postmodernisme og pluralisme er mer enn akademisk hjernegymnastikk. Våre barn og unge lever i dag i denne oppløste verden. Skal vi kunne komme

dem til hjelp og gi dem en ballast og en fremtidsberedskap som kan ha bærekraft inn i det nye årtusenet, må vi først ta deres verden på alvor for på den måten å føre dem inn i det vi som foreldre og pedagoger mener er alvor. For situasjonen er alvorlig, svikter vi i denne tid kan svært mye gå over styr.

Jeg etterlyser derfor en grunnleggende debatt omkring elevenes behov i denne tid, og ikke minst, hvordan vi som ønsker å formidle en kristen livstolkning og et kristent dannelsesideal skal kunne trenge gjennom den milde og immuniserende ironien, det interesseløse velbehag og den historieløshet som preger vår tid, en tid som ikke så mye er vannmannens som den er kameleonens tidsalder.

Litteratur:

Befring, Edvard 1975: *Ungdom i et bysamfunn. En sosialpedagogisk studie av Oslo-ungdom*. Oslo: Universitetsforlaget.

Brunstad, Paul Otto 1998a: *Ungdom og livstolkning. En studie av unge menneskers tro og fremtidsforventninger*. Tapir Forlag. Trondheim (doktoravhandling)

Brunstad, Paul Otto 1998b: *Ungdom og trender. En bok til lærere og foreldre*. Oslo: Lunde Forlag (essaysamling)

Giddens, Anthony 1991: *Modernity and Self-Identity. Self and Society in Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.

Lyotard, Jean - Francois 1986: *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.

Mead, Margaret 1971: *Broen over generasjonskløften. Et spørsmål om kultur og engasjement*. Oslo - Bergen - Tromsø: Universitetsforlaget.

Rørhus, Kåre 1993: *Ungdom og idolpåvirkning. En teoretisk og empirisk studie av ungdoms forhold til idoler i massemediene*. Oslo: Universitetsforlaget.

Welsch, Wolfgang 1993: *Unsere postmoderne Moderne*. Berlin: Akademi Verlag.

Denne artikkel var bragt på KPI's hjemmeside: www.kpi.dk